

ЗВОРОТНИЙ ВІДЛІК:

---

116 ДНІВ

12 КВІТНЯ 1945 РОКУ,
ВАШИНГТОН, ОКРУГ КОЛУМБІЯ

Гаррі Трумену кортіло випити. Уже вісімдесят другий день обіймаючи посаду віцепрезидента, він, як завжди, провів пообіддя у палаті Сенату, цього разу наглядаючи за дебатами про водний договір із мексиканським урядом. Під гул сенаторських голосів він подумки помандрував до матері та сестри, які досі проживали у Грандв'ю, що у штаті Міссурі, неподалік старої родинної ферми. Сидячи за високим письмовим столом, віцепрезидент видобув кілька аркушів паперу та ручку й заходився писати: «Мої любі мамо і Мері, цей балакучий сенатор із Вісконсину¹ без упину торочить про речі, в яких нічого не тямить».

Як президент Сенату, Трумен мав обов'язок головувати на таких сесіях і не міг дочекатися, коли цьому настане край. Прагнучи опинитися деінде, він і гадки не мав, що його життя ось-ось безповоротно зміниться.

За хвилину-другу до п'ятої Сенат милостиво поступився рештою робочого дня. Трумен попростував Капітолієм сам, без охоронців — через Сенат, Ротонду Капітолію, Національний скульптурний зал і до Палати представників. Як завжди, одягнений вишукано — у двобортному сірому костюмі, з білою хусточкою та

---

¹ Роберт Маріон Лафоллетт-молодший (1895—1953) — сенатор у 1925—1946 роках, представник Прогресивної та Республіканської партій, ізоляціоніст. Відзначався ексцентричністю і непередбачуваністю, радикалізмом у внутрішніх справах США і ретроградством у зовнішніх. (Тут і далі прим. перекл.)

темною крапчастою краваткою-метеликом. І, як завжди, він поспішав. Тому-то й швидко йшов.

Віцепрезидент зійшов з другого поверху на перший, до кімнати № 9 спікера Палати представників Сема Рейберна, прозваної «комітетом освіти». До цієї криївки, найбільш ексклюзивної на весь Капітолій, можна було зайти тільки з господаревого запрошення. Конгресмени збиралися тут переважно надвечір, після офіційних робочих годин, щоб поміркувати про стратегію, обмінятися плітками та «хильнути чарку-другу за свободу». Трумен був завсідник і завжди вибирав кукурудзяне віскі та звичайну воду.

«Комітетом освіти» слугував класичний капітолійський кабінет завдовжки близько двадцяти футів, умебльований великими шкіряними кріслами, канапою і довгим столом із червоного дерева, який водночас правив за бар з напоями. Зі стелею, мудровано розмальованою птахами, тваринами та рослинами, не гармонував тільки мурал у глибині кімнати, на якому красувався «однозірковий» прапор Техасу.

Рейберн («Містер Сем»), щойно зустрівши Трумена, повідомив, що той потрібен Білому дому, а саме — віддавньому секретареві президента Рузвельта:

— Стів Ерлі просить, щоб ти негайно зателефонував йому.

Приготувавши собі напій, Трумен сів, набрав номер комутатора Білого дому — «Національний-1414» — і озвався:

— Це я, віцепрезидент.

Вийшовши на зв'язок, Ерлі придушеним голосом, коротко і ясно передав: віцепрезидент має «якнайшвидше та якнайтихіше» добратися до головного входу у Білий дім, із боку вулиці Пенсильванія-авеню.

Рейберн спостерігав Трумена, завжди блідого, а тепер «іще блідішого».

— Хай йому дідько! — поклавши трубку, вигукнув Трумен, такий вражений, що навіть не приховував цього. Силкуючись на спокій, він пояснив присутнім у кімнаті, що мусить поїхати на «терміновий виклик» до Білого дому. Він прудко підвівся, підійшов до дверей, поклав був руку на клямку, але раптом зупинився і обернувся: — Хлопці, тут щось негаразд. Щось, мабуть, сталося.

Трумен щільно зачинив двері за собою і пустився бігти майже спорожнілим Капітолієм. Удари підошов відлунювали у мармурових коридорах, коли він, задихаючись, мчав повз статуї генералів і політиків, повз сенатську перукарню і збігав сходами до свого кабінету. Трумен схопив капелюха і сказав співробітникам, що кватирка до Білого дому, але це не можна розголошувати. Не мав часу на пояснення. Зрештою, сам понад те мало що й знав.

Надворі йшов дощ. Трумен сів у своє службове чорне авто «Мерк'юрі» і дав вказівки водієві Тому Гарті. Знову обійшовся без охоронців. Через негоду та жвавий вуличний рух довелося понад десять хвилин добиратися на місце. І весь цей час він розмірковував над тим, що діється:

«Президент Рузвельт мав бути у Ворм-Спрингзі, що у штаті Джорджія, де останні два тижні зміцнював здоров'я, виснажившись на ялтинській зустрічі з прем'єр-міністром Великобританії Вінстоном Черчиллем і радянським прем'єром Йосипом Сталіним. Імовірно, президент уже повернувся. Сьогодні у Вашингтоні поховали його давнього приятеля — Джуліуса Етвуда, пенсіонованого єпископа. Може, Рузвельт побував на похороні, а тепер захотів побачитися зі мною? Але за ті майже три місяці, відколи я віцепрезидент, таких приватних зустрічей було тільки дві. Чому саме тепер?»

О п'ятій двадцять п'ять Труменове авто звернуло з Пенсильванія-авеню, проїхало через Північно-Західну браму й зупинилося під Північним портиком Білого дому. Біля вхідних дверей обслуга зустріла Трумена, взяла його капелюх і попроварила до невеликого президентського ліфта, обшитого дубовими панелями.

Перша леді Елеонора Рузвельт чекала його у своєму кабінеті на другому поверсі, разом зі своєю дочкою Анною, зятем, підполковником Джоном Беттігером і Стівом Ерлі. Жінки були в чорній одежі.

Перша леді підійшла до Трумена, поклала руку йому на плече і мовила:

— Гаррі, президент помер.

Приголомшений, Трумен втратив дар мови. Поспішав до Білого дому, щоб побачитися з президентом. І тут, на місці, раптом дізнався, що сам обійме цю посаду.

Оговтавшись за якусь мить, він запитав співрозмовницю:

— Чим я міг би вам допомогти?

— А чим ми могли б допомогти вам? — відповіла вона. — Це ж не хто, а ви потрапили в халепу.

За кілька хвилин, о п'ятій сорок сім, усі Штати й увесь світ оббігла новина: Франклін Делано Рузвельт, що керував державою останні дванадцять років, перебув Велику депресію і Перл-Гарбор, а тепер наблизився до перемоги у Другій світовій війні на фронтах Європи, у свої шістдесят три помер від внутрішньомозкового крововиливу.

У Білому домі, малолюдному під час Рузвельтової відпустки, враз закипіла діяльність. На шосту п'ятнадцять призначено засідання Кабінету. Взяти в ньому участь, з Труменового наказу, запросили лідерів Конгресу. До Білого дому викликали Гарлана Стоуна, голову Верховного суду США, щоб привів Трумена до складання президентської присяги. Залишалося влаштувати ще одну справу.

О шостій Трумен зателефонував своїй дружині Бесс, з якою мешкав у скромній двокімнатній квартирі на Коннектикут-авеню. На дзвінок відповіла дочка Маргарет. Вона ще не чула останніх новин, тож, як завжди, почала жартувати з батьком. Той обрізав таку розмову і попросив покликати матір.

Зазвичай він ділився з дружиною всіма подробицями. Але зараз на те не було часу. Сказав лише про смерть Рузвельта і про те, що приїде авто по Бесс, Маргарет і Медж Воллес — Труменову тещу, що проживала з ними. Бажано, щоб уся родина була поруч нього на складанні присяги.

Трумен поклав слухавку. Цілком певно, ця розмова сколихнула дружину. Минулого літа він згодився кандидувати на посаду віце-президента й уже тоді знав: Бесс дуже боїться, що Рузвельт не доживе до кінця свого четвертого терміну. І ось уся родина опинилася саме в такому становищі, якого жахалася жінка.

Прийшовши першим до Кабінетної зали, Трумен сів за великий стіл. Поступово зала наповнювалася людьми. Один із штатних Рузвельтових співробітників описав згодом його як «маленького чоловічка, що сидів, чекаючи, у величезному шкіряному фотелі». Та коли зібралися всі члени Кабінету, які на той час були у Вашинг-

тоні, Трумен стояв. «Хочу, щоб кожен із вас залишався на посаді й робив свою справу, — звернувся він до них. — Прагну робити все точнісінько так, як того міг би хотіти президент Рузвельт».

О сьомій дев'ять Гаррі Трумен і Гарлан Стоун стояли проти камінної полиці в кінці Кабінетної зали. За ними розмістилися півколом найвищі чиновники та Труменові родичі. Верховний суддя взявся диктувати присягу.

— Я, Гаррі Шипп Трумен, — почав він, припустивши, що ініціал «С.» походить від прадідового імені, хоч насправді він нічого не позначав¹.

— Я, Гаррі С. Трумен, — почув суддя у відповідь. Це був не єдиний збій. Після складення присяги Стоун зауважив, що Трумен, тримаючи в лівій руці Біблію, поклав поверх неї праву руку. Довелося повторити церемоніал — з правицею, зведеною вгору. Коли вже нарешті було по всьому, Трумен поцілував Біблію, а тоді обернувся, щоб поцілувати дружину та дочку.

Після урочистості новий президент коротко побалакав із членами Кабінету й повторив свою обіцянку йти курсом Рузвельта. Наголосив, що завжди чекатиме від них щирої поради, але дав виразно зрозуміти, що остаточно вирішуватиме він сам. І сподіватиметься від них безумовної підтримки цих рішень.

Зустріч закінчилася, чиновники розійшлися. Залишився тільки Генрі Стімсон — військовий міністр. Попрохав дозволу поговорити з новим президентом наодинці «про дуже важливу й пильну справу».

У свої сімдесят сім років Стімсон був легендарною постаттю, яка служила п'ятьом президентам. Трумен мав стати шостим. Сидячи з ним віч-на-віч, Стімсон сказав, що розмова буде коротка. Її тема складна, про подробиці йтиметься пізніше. А зараз треба просто повідомити президента про «грандіозний проект на стадії розроблення», призначений виготовити «нову вибухівку неймовірної

---

¹ Як і суддя Гарлан Стоун, американський письменник Дейвід Маккалоу виводив цей ініціал із другого імені Труменового діда — Андерсона Шиппа Трумена. Воно вказувало, що перше ім'я прадіда — Шипп. Однак Гаррі Трумен у приватній кореспонденції ставив підпис *Harry S. Truman*. Крапка після *S* не дозволяла прочитати цю літеру як «Ш», а сам ініціал — як «Шипп».

Гаррі Трумен складає присягу президента. 12 квітня 1945 року

руйнівної сили». Цей проєкт такий засекречений (і такий потенційно небезпечний), що про нього знає лише купка людей. Військовий міністр пообіцяв докладно доповісти про все Труменові за кілька днів, коли той облаштується на новому місці.

Ото й усе. Це коротке загадкове повідомлення спантеличило Трумена. Силкуєшся стільки засвоїти й усвідомити: смерть Рузвельта, реакція народу країни, несподівана відповідальність за командування військовими діями у Європі та в Тихому океані. А тут ще одна взята на себе справа — проєкт Стімсона. Годі й уявити, що воно означає. «Цього дня, — згодом висловився Трумен, — на мене обвалився весь світ».

«Я вирішив, що найкраще було б поїхати додому, добряче відпочити й послухати музику», — написав він у своєму щоденнику.

ЗВОРОТНИЙ ВІДЛІК:

---

113 ДНІВ

15 КВІТНЯ 1945 РОКУ,
ЛОС-АЛАМОС, НЬЮ-МЕКСИКО

Ніби й весна настала. Але під ногами хрумтів свіжий сніжок, коли Джуліус Роберт Oppenheimer прудко йшов засекреченим військовим об'єктом, розміщеним на столовій горі у штаті Нью-Мексико. Простував до сьак-так склепаного кінотеатру.

Oppenheimer був науковий керівник Мангеттенського проекту — втілення потаємних зусиль США створити атомну бомбу. Якогось іншого ранку він у своєму кабінеті перекидав би з місця на місце тисячі різних паперів, читав би звіти про хід роботи, строчив би службові записки та відповідав би на настирні телефонні дзвінки з Вашингтона. Поки американці за кордоном вели бої на Другій світовій війні, Oppenheimer і підпорядковані йому науковці в обгородженій військовій базі вкладали всю свою енергію та знання у «штучку» — страшну нову зброю масового знищення.

Тільки не цього недільного ранку. Сьогодні він мав зібрати проїнятих глибоким смутком науковців, військовиків, допоміжних працівників і їхніх родичів — жителів засекреченого міста Лос-Аламос, на траурну урочистість, присвячену президентові Рузвельту. Досі Oppenheimer ніколи не виголошував поминальних промов.

Видатний фізик-теоретик, він запросто викладав своїм колегам чи випускникам провідних університетів країни складні наукові теорії про влаштування Всесвіту. Він добре знав класичну літературу та східну філософію, вільно володів шістьма мовами й вивчив

санскрит тільки для того, щоб читати в оригіналі індуїстську поему «Бгаґавадгіта».

Минуло три дні, відколи на курорті у Джорджії помер Франклін Делано Рузвельт. Мало не весь цей час Оппенгеймер шукав потрібні слова, щоб увіковічити його пам'ять.

Втрату він відчув глибоко й особисто. Президент керував країною у дуже важкі часи. Прийшовши до Білого дому у 1933-му, у самому чорторії Великої депресії, він силкувався поновити віру та певність американського народу, втілюючи в життя амбіційні програми поліпшення економіки.

Народ вкотре прихилився до Рузвельта після того, як 7 грудня 1941 року японські збройні сили бомбардували американську військово-морську базу в Перл-Гарборі на Гаваях. Більшість американців дізналася про цю атаку, коли в неділю екстрене повідомлення перервало радіопередачі. «Японія? — недовірливо похитували головами люди й настроювали радіоприймачі. — Невже це правда? Чи може таке бути?» Наступного дня Рузвельт звернувся до Конгресу та всіх американців, виголосивши по радіо промову, яка знаходила відгук упродовж багатьох років.

«То був безпричинний, підлий напад, його дата покриється ганьбою, — сказав він і передрік: — Хай там скільки часу піде, щоб подолати цих зловмисних нападників, американський народ, могутній своєю праведністю, доможеться цілковитої перемоги».

Конгрес оголосив війну Японії. За чотири дні Німеччина оголосила війну Сполученим Штатам. Народ мобілізувався. Багато хто з американців знав тільки одного головнокомандувача — Рузвельта. Чотири рази його обрали президентом. Майже три з половиною роки каденції припало на час участі США у Другій світовій війні. Коли союзники наближалися до перемоги в Європі, а в Тихому океані війна досягла кривавої кульмінації, Рузвельт раптово помер.

І ось нурт невизначеності сколихнув лави Мангеттенського проекту. Кілька років тому саме Рузвельт санкціонував проект винайдення та вдосконалення атомної бомби, звів до купи світочів науки задля операції, яка, на його думку, колись мала покласти

край війні. Президент посприяв залученню як великих корпорацій «Дюпон», «Стандард ойл», «Монсанто» і «Юніон карбайд» до проектування, виготовлення та експлуатації по-революційному нового обладнання, так і окремих заводів, що допомагали у створенні ядерної зброї. Академічні та промислові лабораторії пропонували найкращих, найбільш творчих науковців. Усе це було дороге, непередбачуване та глибоко засекречене.

Ніхто не знав наперед, чи підтримає Гаррі Трумен цей проект. «Тоді серед можновладців не було жодного нашого знайомого», — згадував фізик Філіп Моррісон.

Шукаючи хоч якоїсь ради, колектив лос-аламоських науковців звернувся до Оппенгеймера. Обдарованість цього генія теоретичної фізики не обмежувалася наукою. Його гострий розум міг проникнути в суть будь-якої проблеми і знайти ясне стисле рішення. Колеги характеризували його як людину, що думає прудкіше, ніж будь-хто. На той час ясність була потрібна, як ніколи.

Оппенгеймер мав зріст метр вісімдесят три і важив шістдесят кілограмів — стрункий, щоб не сказати худющий. Одягався він як денді: стильно пошиті сірі костюми, блакитні сорочки, сині краватки, лискучі туфлі та модні капелюхи з підігнутими вгору крисами. Звислою з губи сигаретою та пронизливим поглядом яскраво-блакитних очей він приваблював жінок і знічував чоловіків. «Оппі» був хвацьким самовпевненим оригіналом, що почувався вільно як на коктейльній вечірці, так і в лекційному залі.

Син німецького іммігранта, розбагатілого на імпорті текстилю до Нью-Йорку, Оппі досяг великих успіхів, виправдавши покладені на нього сподівання. Всього за три роки він з відзнакою закінчив Гарвардський університет. У свої двадцять два став доктором філософії у галузі фізики в Геттингенському університеті, де студіював під керівництвом відомого фізика Макса Борна. За кілька років Оппенгеймер дістав престижну викладацьку роботу водночас у Каліфорнійському університеті (Берклі) та в Каліфорнійському технологічному інституті (Пасадена). Розподіляв цю роботу порівну: один семестр у Берклі, наступний у Пасадені. На відміну від більшості тодішніх викладачів, він відзначався яскравим богемним

акторством, читав лекції з заразливим ентузіазмом. Не заглядаючи в папірці, Оппенгеймер вплітав уривки поезії у високі математичні концепції. Виразно даючи знати, що досі немає відповідей на дуже важливі наукові питання, він заохочував своїх учнів осягати таємниці. Як згадував один із колег Оппенгеймера, той «наділив фізику вишуканістю, досі не знуюю у Сполучених Штатах».

Студенти захоплювалися і надихалися. Вони ходили слідом за цим викладачем від Берклі до Пасадени й назад, зачаровані його ексцентричністю, життєлюбством і охотою на сирі стейки, міцні мартіні, пряні страви та сигарети. Здавалось, у цього вправного вершника і моряка всюди друзі.

Але в Оппенгеймера була й темна сторона. Його блиск могли затьмарювати меланхолійність і сварливість. Він не терпів пусто-порожніх балачок і перебивав співрозмовників на півслові, особливо якщо вважав, що тема не спонукує до роздумів. Студенти, що ставили ялові запитання, зазнавали привселюдного приниження. Давній співробітник Оппенгеймера описав його як «зневажливого, мало не грубіяна».

1942 року, коли Оппенгеймер очолив Мангеттенський проект, деякі колеги скептично поглядали на його темперамент і брак управлінського досвіду. Казали, що новопризначений керівник «не зумів би управляти яткою з гамбургерами». Він мав перекрити провалля між інноваційним незалежним світом науки і жорстко структурованим світом армії.

Оппенгеймер з розмахом узявся до справи, яку вважав найдієвішим засобом покласти край війні. Він умовив відомих на весь світ науковців вибратися разом із родинами з насиджених місць, щоб гуртом з ним працювати в секретній лабораторії атомної зброї в Лос-Аламосі, глухій місцині, оточеній глибокими каньйонами та високими піками, біля найпівденнішої вершини Скелястих гір. Оппенгеймер злагоджено співпрацював з військовими керівниками, зокрема й зі своїм колегою, генералом Леслі Р. Гроувзом.

З часом Оппенгеймер, як ствердили його приятелі та співробітники, переродився в напрочуд кваліфікованого та харизматичного адміністратора. У Лос-Аламосі зібралися найбільші на весь світ

фізики, серед них шість лауреатів Нобелівської премії. Вони грішили на зарозумілість, але керівник проєкту якось налагодив порозуміння з ними й між ними. Один співробітник сказав, що Оппенгеймер ось-ось стане незамінним.

На квітень 1945 року, як і перед тим, Оппенгеймер ретельно виконував роль наукового керівника. Усього сорокарічний, він разом із дружиною Кітті та двома маленькими дітьми займав невеличкий котедж в ізольованій частині Лос-Аламаса. Колишній викладач-оригінал скликав співробітників на вечірки у цьому котеджі. Веселощі розпочинались із сухого мартіні, а після заходу сонця вихлюпувалися на подвір'я.

Населення Лос-Аламаса зросло з кількох сотень до восьми тисяч — науковців, військовиків і членів їхніх родин. Ділянку площею двадцять дві тисячі гектарів — «Пагорб» — оточувала огорожа заввишки три метри, увінчана колючим дротом. На цій території ще одна огорожа обмежувала секретну технічну зону, куди могли потрапити лише ті, що мали допуск. Там був кабінет Оппенгеймера, а також величезні лабораторії, у яких досліджували можливість застосувати ядерну енергію. Як і мер міста, Оппі часто помахом руки вітав стрічних, прогулюючись голими, без дерев, вулицями Лос-Аламаса. Завжди був урівноважений і люб'язний, ніколи не ліз по слово до кишені.

Але 12 квітня звістка про смерть президента вибила його з колії і страшенно вразила. Того дня офіцер розвідки Томас О. Джонс побачив пригніченого Оппенгеймера, що потерпав від великої втрати.

Будинки, в яких працювали ці двоє, сполучав критий прохід. Джонс мав уже вийти з кабінету, коли задзвонив телефон.

— Помер Рузвельт, — сказали на тому кінці проводу. Джонс не зразу повірив.

— Ви впевнені? — спитав він.

Абонент повторив сказане. Джонс сидів у приголомшливій тиші. Знав, що мусить повідомити це своїм знайомим. На ізольованій від світу базі не було радіоприймачів, сюди не надходили газети. Найближче добиратися до Санта-Фе, це близько шістдесяти

1944 рік. Вечірка в Лос-Аламосі. Зліва направо: Дороті Маккіббін, відповідальна за влаштування новоприбулих у засекреченому місті; Джуліус Роберт Оппенгеймер, науковий керівник Мангеттенського проекту; Віктор Вайскопф, фізик-ядерник

кілометрів. Згідно з географічними картами, Лос-Аламоса взагалі не було. Тож працівники бази дізнавалися погані новини головно з гучномовця, що висів над технічною зоною.

Джонс вирішив повідомити Оппенгеймера. Кулею вилетівши з кабінету, він побіг проходом між будинками. На півдорозі побачив знайому постать, що прямувала до нього.

Оппенгеймер уже знав про лихо, але не міг повірити.

— Це правда? — спитав він.

— Так, Оппі, — тихо відповів Джонс.

І підтвердив те, в чому ще хотів сумніватися його співрозмовник.

Про смерть президента працівники технічної зони дізналися водночас. Робота припинилася. Науковці перепиняли одне одного.

«Ви чули?» — питали вони. Дехто мовчав. Дехто плакав. Люди висипали з лабораторій у коридори та на сходи знадвору. Ніхто не хотів залишатися наодинці з собою.

Зустрівшись у проході з Оппенгеймером, Джонс помітив, що той блідий, похмурий і приголомшений. Вони говорили про президента, про те, як він врятував народ. Оппенгеймер високо оцінив добро, яке робив Рузвельт, його інтелект і «магнетичну особистість».

Насправді ж Оппенгеймер і Рузвельт не провадили довгих розмов. Вони додержували пристойної відстані між собою і спілкувалися здебільшого через посередників. Щоразу, як тільки траплялася нагода, президент хвалив Оппі за «дуже важливу» роботу, яку той контролював у Лос-Аламоській лабораторії дослідження та проектування зброї.

У листі до Оппенгеймера від 29 червня 1943 року Рузвельт спробував залагодити дедалі гострішу ворожнечу між науковцями і генералом Гроувзом, військовим керівником проекту, жорстким і непоступливим. Рузвельт довідався, що деякі вчені, вважаючи призначений термін виконання роботи нереальним, стали огризатися генералові. Крім того, їм не подобалося життя під посиленням наглядом. Дехто з них скептично дивився на можливість сконструювати атомну бомбу й ставив під сумнів доцільність роботи з таким небезпечним матеріалом.

У цьому листі визнано Оппенгеймера очільником елітарної групи науковців, що працюють в умовах суворих заходів безпеки та в рамках «дуже особливих обмежень». Рузвельт закликав адресата переконати цю групу в тому, що такі обмеження необхідні. І попросив передати цим науковцям подяку від імені президента — за їхню важку працю та «особисті самопожертви».

«Я певен, що ми можемо покладатися на їхню безперервну і некорисливу працю. Хай там що планує ворог — американська наука на належному рівні відповість виклику», — писав Рузвельт.

Нині Оппенгеймер готувався до траурної урочистості, знаючи, що дехто з його підлеглих досі ставить під сумнів сам проєкт розробки атомної бомби. Останнім часом впливові фізики, зокрема

Лео Сілард, висловлювали обумовлений мораллю спротив застосуванню ядерної зброї на війні. Готуючи відповідну петицію, Сілард шукав підписантів — колег-однодумців.

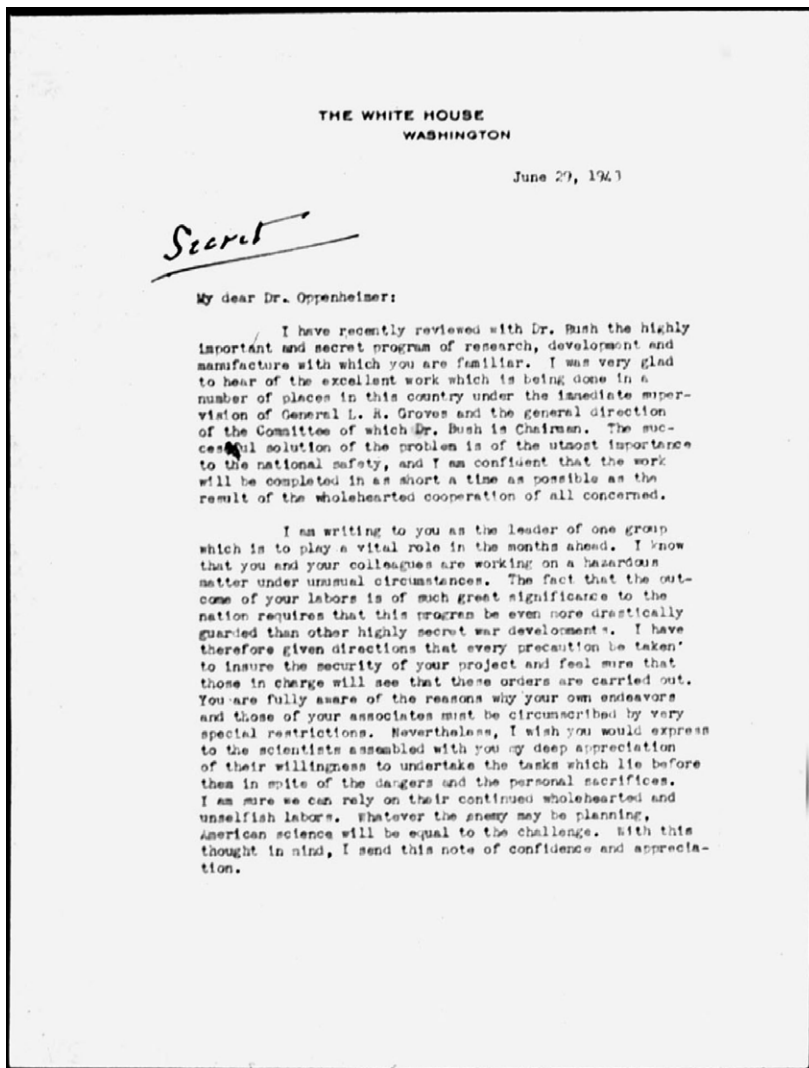
Але саме цього дня Оппенгеймер захотів відкласти ці турботи на потім. Допізна засидівся, щоб вивершити поминальну промову, а вранці побачив, що сніг покриває сад, вулиці, все місто. Той снігопад запам'ятався Філіпові Моррісону як «символ розради».

На зазвичай шумних вулицях панувала тиша. Як і більшість Америки, Лос-Аламос був у траурі. Тротуар біля кінотеатру оголився: сніг витоптали ноги сотень людей, що чекали в приміщенні. Джонс зустрів Оппі біля дверей і попровадив до зали. Цивільний бос проекту забув удома свого фірмового капелюха.

Оппенгеймер повільно підійшов до сцени. Змовкли люди, скупчені на дерев'яних лавках. Його давні знайомі бачили, що це вже трохи старший чоловік, ніж той зухвалий молодий фізик, зірка науки в Каліфорнії. Не один у залі, як-от Джонс і Моррісон, замислився, чи не означає ця урочистість кінець усього проекту.

Стоячи на сцені, на тлі приспущеного державного прапора, промовець трохи перегаднув. А тоді голосом, не гучнішим за шепіт, розпочав виголошувати поминальне слово, покликане заспокоїти тисячі людей, що працюють у Лос-Аламосі.

«Три дні тому, коли світ почув про смерть президента Рузвельта, плакали й не звиклі до сліз, молились і не звиклі до молитви. Багато хто з нас стривожено подивився в майбутнє; багато кому з нас похитнулася віра в успішне завершення нашої роботи; і кожному з нас пригадалося, яка це дорогоцінна річ — велич людини. Ми пережили роки великого лиха і великого страху. Рузвельт був наш президент, наш головнокомандувач і — в давньому, неперекрученому значенні слова — наш вождь. Люди всього світу питали в нього поради і вбачали в ньому символ їхньої надії на те, що вже не повториться лихо цього часу; що завдяки жажітливим жертвам — уже складеним і ще не складеним — настане світ, більш придатний для проживання людей. Саме в такому лихолітті люди усвідомлюють свою безпорадність і глибоку залежність. І пригадують, що в середньовіччі смерть

Лист президента Франкліна Делано Рузвельта
до Джуліуса Роберта Оппенгеймера від 29 червня 1943 року

доброго, мудрого і справедливого короля ввергала його країну
у скорботу й відчай».

Тоді Оппенгеймер звернувся до тексту, який довгі роки давав
йому неабияку розраду.

«У “Бхагавадгіті”, священній індуїстській книзі, сказано: “Людина — це істота, сутність якої полягає у вірі. Якою є віра, такою є сама людина”. Рузвельтову віру поділяють мільйони людей у всіх країнах світу. Тому-то є можливість плекати надію, тому-то ми повинні присвятити себе надії на те, що добрі діла президента не пропадуть намарно після його смерті».

Науковці та їхні родичі стояли, схиливши голови, і мовчали — смуток не давав їм говорити.

Оппенгеймер силкувався на давній оптимізм, хоча не знав, як поведеться Трумен з Мангеттенським проектом. Після урочистості він підійшов до свого приятеля — фізика Дейвіда Гокінза.

— Рузвельт був чудовий будівничий, — озвався Оппенгеймер. — Сподіваюся, Трумен буде добрим теслею.

Керівник проекту не був певен у цьому. Певно знав тільки одне: віддавши довгі роки на забарні дослідження і затративши мільярди доларів платників податків, лос-аламоські вчені мусять виправдати покладені на них сподівання, і то найближчим часом.